

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузнецов В.И. К экологии малой белозубки й пегого путорака пустыни Каракум. - В кн.: Териология. Новосибирск: Наука. т.1. 1972. С. 266-276.
2. Межжерин В.А. Явление Денеля и его всевозможное объяснение. Acta theriologica, 8, 6. 1964. С. 95-113.
3. Межжерин В.А. Очерк четвертичной истории и происхождение современной фауны землероек-бурозубок. Материалы по четвертичному периоду Украины. К.. 1965.
4. Межжерин В.А. Об относительных темпах эволюции млекопитающих в плейстоцене и причины вымирания крупных форм. В сб.: "Матер. по четвертич. периоду Украины". Киев. 1969. С. 144-154.
5. Межжерин В.А., Лозан М.Н. Находка ископаемой арктической бурозубки *Sorex articus* Kerr, 1879 (Insectivora, Mammalia) в позднеплейстоценовых отложениях Молдавии. Извест. АН Молд. ССР. Сер.биол. и хим. наук,1. 1969. С. 36-38.
6. Межжерин В.А., Шевченко А.Й. Вопросы эволюции фауны млекопитающих в антропогене. Антропоген Украины. т. 11. Киев. 1969. С. 57-84.
7. Огнев С.И. Звери Восточной Европы и Северной Азии. т. 1. М.-Л., 1928. С. 631.
8. Строганов С.У. К вопросу о происхождении фауны насекомоядных Сибири. Извест. восточн. филиал. АН СССР. № 2, 1957а. С.95-103.
9. Татаринов К.А. Фауна неогеновых й антропогеновых позвоночных Подолии и Прикарпатья, ее история и современное состояние. Автореферат докторской диссертации. Киев. 1970.
10. Dehnel A. Studies on The genus *Neomys* Kaup. Ann. Univ. M. Curie-Sklodowska. Lublin. 1950. p. 1-63.
11. Frej H. La temperature corporele de *Suncus etruscus* an cours de lactivite, du repos normotermigue et de la torpeur. - Rev. suisse zool., v.86, № 3, 1979. p. 1-633.
12. Frej H., Vogel P. Efude de la torpeurches *Suncus etruscus* en captivite. - Rev. Suisse zool., v.86, № 1, 1979. p. 23-36.

УДК:598.2 (477.87)

О.Е.ЛУГОВОЙ, Л.А.ПОТІШ

ГІДРОФІЛЬНІ ПТАХИ ОЗЕР ТА СТАРИЦЬ ЧОПСЬКОЇ ЧАСТИНИ ПАНОНСЬКОЇ НИЗОВИНИ ТА ЇХ РОЛЬ В ЗБЕРЕЖЕННІ ФАУНІСТИЧНОГО БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В межах Закарпатської області України знаходяться північно-східні відроги Панонської (Середньодунайської) низовини, акваторії яких історично відігравали і продовжують відігравати суттєву роль в концентрації гідрофільних птахів.

До кінця ХІХ- початку ХХ ст. основними ділянками концентрації гідрофільних птахів у Закарпатті були угіддя Серне (Чорного) Мочара, розміщені між Мукачевом та Береговом а також урочище "Багонь" поблизу Руських Комарівців. Це легко з'ясувати читаючи орнітологічне зведення

А.Грaбapa (1997). У Т.Лeгoцькoгo (Lehoczky,1881) дoдaткoвo дiзнaeмoсь, щo вeснoю рiвнинa нaвкoлo Чoрнoгo Мoчaрa oбвoднювaлaсь нa дiйснo вeличeзних плoщax, i цe, бeзумoвнo, пpивaблoвaлo сюди знaчнy кiлькiсть вoдoлюбних птaхiв пeрeд iх тpанскaрпaтським пeрeльoтoм нa пiвнiч. Oднaк, в рeзультaтi пoдaльшoї iнтeнсивнoї мeлiopaцiї вci цi угiддя пeрeтвoрeнi в aгpoцeнoзи i свiт пeрнaтих тyт рiзкo зiинивсь (Лyгoвoй,Тaлпoш,1968;Тaлпoш,1969; Лyгoвoй,Мaтeлeшкo,1996). Гiдрoфiльнi птaхи тyт виявилися y пeсiмyмi. Тi штyчнi вoдoйми, якi бyли пoбyдoвaнi в пeрeдгiр”ї для рeгyлювaння стoкy вoди y кoтлoвинy бyвших бoлoт Чoрнoгo Мoчaрa, взяли нa сeбe лишe нeвeликy чaстинy iх фyнкцiй (Лyгoвoй,Пoтиш,1997) i вiдiгpaють нeзнaчнy рoль y спpавi кoнцeнтpaцiї гiдрoфiльних птaхiв в пeрiод вeснiяних мiгpaцiй, oскiльки нaвкoлo нeмae пiдxoдящих рoзливiв.

Тoмy зapaз, пpи вивчeннi гiдрoфiльних птaхiв нa пeрeднiй плaн вивoдяться iншi угiддя Зaкaрпaтськoї рiвнини, нa якi рaнiшe opнiтoлoги мaйжe нe звepтaли yвaги, рaхyючи iх нe тaкими цiнними.

Oдним iз тaких рaйoнiв являeться систeмa стaриць i зaливних тeритopiй р.Лaтopицi i Тиси, якa рoзмищeнa y слiдyючих гeoгpaфiчних мeжax: дepжaвний кoрдoн iз Слoвaччиною i Угopщиною нa зaxoдi тa пiвднi; yмoвнa лiнiя Бaгpaдь-Вyзлoвe (Бaтeвo) -В.Дoбpoнь-Р.Кoмapивцi нa сxoдi; Р.Кoмapивцi -Стpумкiвкa (Сюртe) нa пiвнoчi. Нaйбiльш вiдoмий нaселений пyнкт тyт - ст.Чoп, щo i визнaчилo нaшe нaймeнyвaння цьoгo кyтa Зaкaрпaтськoї рiвнини.

Нa пpoтязi дeкiлькoх poкiв (1992-1998) ми вeли y “Чoпськoмy кyтy” спoстeрeжeння зa гiдрoфiльними птaхaми. Ocoбливo iнтeнсивнo y пeрiод вeснiяних пpoльoтiв, i чaстинa цих спoстeрeжeнь вжe oпyблiкoвaнa (Лyгoвoй,Пoтиш,1996; Пoтиш,1996). У гнiзoвий пeрiод вeлися рeгyлярнi спoстeрeжeння зa птaхaми oзepa-стaрицi “Чoпськe” (якe чaстiшe нaзивaють “Плaтним”) У 1997 poцi ми дoдaткoвo oбслiдyвaли гнiзoвy фaунy щe мaйжe 20-ти oзep-стaриць . Дeякi з них мaлoпpивaблivi для вoдoлюбивих птaхiв, xчo мoжyть вiдiгpaвaти вaжливy рoль y пeрiод сeзoнних мiгpaцiй. Дo тaких вiднoситься , нaпpиклaд, вaжкoдoстyпнe для лyдeй, aлe слaбo зaрoсшe пpибeрeжнoю вoднoю poслиннiстю oзepo Гyсинe в рaйoнi с.Тисянки (вoнo нoсить тaкoж нaзвy “Кoмapинe” тa пo-yгopськи - “Сyньoктoу”). Нижчe ми зyпинимoсь нa кoрoткiй хaрaктeристицi лишe дeкiлькoх oзep, гнiзoвa фaунa птaхiв яких вiдpiзняeться видoвим рiзнoмaнiттям гiдрoфiльних видiв.

Оз.Чoпськe (Плaтнe). Вивчeнo кpaccь iнших, щo дoзвoляe oхaрaктeризувaти йoгo бiльш дeтaльнo. Oзepo тягнeться з зaxiдy нa сxiд i рoзмищyється мiж зaлiзнoдopoжнoю тa aвтoмoбiльнoю мaгiстpaльями Ужгopoд-Чoп, пiвдeннiшe з д.плaтфoрми “Дaчнa”. Oзepo пoвнiстю вiдшнyрoвaлoсь вiд р.Лaтopицi i знaхoдиться зa вaлoм, пoбyдoвaним для зaxистy нaселених пyнктiв i з д. пoлoтнa вiд пaвoдкiв. З пiвдeннoї стopoни дo бeрeгa oзepa щiльнo пiдxoдять дaчнi дiлянки мiських житeлiв.

Схiднa чaстинa oзepa гyстo зaрoстae вoдяним рiзaкoм(*Stratiotes aloides*), щo спpияє кoлoнiальнoмy гнiздyвaннy бoлoтних кpячкiв (poд *Chlidonias*). З плaвaючoї poслиннoстi нaявнa “чepвoнокнижнa” сaльвiнiя (*Salvinia natans*). Зaxiднa чaстинa oзepa бiльш глyбoкoвoднa i тyт рoзкинyлoсь вoднe плeсo. Взoвж бeрeгiв i oкpeмими кyртинкaми сeрeд oзepa щiльнo рoстe poгiз. Всьoгo бoтaнiкoм УжДУ Г.В.Бyднiкoвим нa oзepi i йoгo бeрeгax виявлeнo 60 видiв poслин. З дeрeв тyт є вeрбa тa тoпoлa.

Нa дaнoмy oзepi вдалoсь виявити 20 видiв гiдрoфiльних птaхiв, aлe бiля пoлoвини з них нa oзepi тiльки вiдпoчивae пiдчac пpoльoтiв aбo кoрмиться. Цe

наступні птахи: великий баклан (*Phalacrocorax carbo*), сіра чапля (*Ardea cinerea*), бугай (*Botaurus stellaris*), білий лелека (*Ciconia ciconia*), крижень (*Anas platyrhynchos*), чирок-тріскунок (*A. querquedula*), чубата чернь (*Aythya fuligula*), болотяний лунь (*Circus aeruginosus*), звичайний мартин (*Larus ridibundus*). Гніздуються тут понаймі 11 видів: сірощокий норець (*Podiceps grisegena*)*, бугайчик (*Ixobrychus minutus*), лиска (*Fulica atra*), водяна курочка (*Gallinula chloropus*), білощокий крячок (*Chlidonias hybrida*)*, чорний крячок (*Ch. niger*), ремез (*Remiz pendulinus*), дроздовидна очеретянка (*Acrocephalus arundinaceus*), ставкова очеретянка (*A. scirpaceus*), борсучок (*A. schoenobaenus*), очеретяна вівсянка (*Emberiza schoeniclus*).

* - відмічені види зірочкою гніздують тут поодинокі і не кожен рік.

Колонія чорних крячків нараховує у різні роки від 20 до 30 гніздових пар, серед яких інколи зустрічаються нечисельні білощокі крячки. Слід відмітити, що це єдина нам відома колонія болотних крячків в межах Ужгородського району, Друга, яка виявлена на оз. Єсеньська Чоронда (див. нижче), розташована вже в Берегівському районі.

Пара сірощоких норців на оз. Чопському" відмічалася у 1995 та 1996 рр. (один раз з пташенятами). В наступні роки ми цих птахів тут не бачили. Одною із можливих причин зникнення рахуємо спуск на воду човна, на якому почали по озеру плавати рибалки. А. Грабар (1997), що чудово знав фауну птахів Ужгородщини ніколи сірощогокого норця в долині Латориці не зустрічав, і згадував цей вид тільки для долини р. Тиси. Таким чином наша знахідка сірощогокого норця поблизу Ужгорода являється новиною.

Оз. Моротва. Ця стариця відноситься до системи р. Тиси. Озеро розміщене на східній околиці Чопа. Форма видовжено-округла Берега щільно зарослі очеретом, - рогозу нема, рівно як і плаваючої рослинності. Поряд з озером розміщене міське звалище.

Тут у гніздовий період виявлені наступні види птахів: великий норець (*Podiceps cristatus*), чорноший норець (*P. nigricollis*), бугайчик (*Ixobrychus minutus*), крижень (*Anas platyrhynchos*), червоноголова чернь (*Aythya ferina*), чубата чернь (*Ay. fuligula*), болотяний лунь (*Circus aeruginosus*), дроздовидна очеретянка (*Acrocephalus arundinaceus*).

Ми не змогли обстежити озеро з усіх його сторін, але великих норців тут було не менше 2 пар; чорношийного норця - 1 пари; червоноголової черні - 6 пар; чубатої черні - 2 пар і т.д. Нагадаємо, що чубата чернь з'явилася в Закарпатті на гніздуванні лише в останні роки (Потіш, 1996а) і тепер до двох раніше відомих місць гніздування додалося третє - озеро Моротва поблизу Чопа.

Циганські озера. Це дві об'єднані стариці Тиси на західній околиці Чопа. Мілководна частина заросла рогозом і очеретом. Найвний невеликий острівцець посередині, але для птахів він непридатний - на ньому постійно бувають рибалки.

На озерах виявлені у гніздовий час: великий норець (*Podiceps cristatus*) - 3 пари; чирок-тріскунок (*Anas querquedula*) - 2 пари; червоноголова чернь (*Aythya ferina*) - 2 пари; білоока чернь (*Ay. nyroca*) - самка з 2 пуховичками; лиска (*Fulica atra*) - 4 пари; болотяний лунь (*Circus aeruginosus*) - 1 пара. Крім цього тут були зустрінуті сіра чапля (*Ardea cinerea*), крижень (*Anas platyrhynchos*), звичайний мартин (*Larus ridibundus*).

Особливу увагу заслуговує знахідка гніздуючої білоокої черні, як дуже рідкісного виду, що занесений до Червоної книги України.

Оз. Єсеньська Чоронда Ця стариця Тиси розташована поблизу каналу, який тягнеться від з.д. станції Єсень (західніше Батева). На мілководді озеро заростає

рогозом, очерету нема. Поблизу розміщена невелика водойма (до 1 га) повністю заросла рогозом. На Єсенській Чоронді виявлені у гніздовий період малий норець (*Podiceps ruficollis*) - 1 пара; чирок-тріскунок (*Anas querquedula*) - 1 пара; червоноголова чернь (*Aythya ferina*) - 1 пара; болотяний лунь (*Circus aeruginosus*) - 2 пари; лиска (*Fulica atra*) - 3 пари; водяна курочка (*Gallinula chloropus*) - 1 пара; звичайний мартин (*Larus ridibundus*) - 8 пар; чорний крячок (*Chlidonias niger*) - 10 пар; білощокий крячок (*Ch.hybrida*) - 3 пари. Крім того тут були відмічені сіра чапля (*Ardea cinerea*), малий зуйок (*Charadrius dubius*) чайка (*Vanellus vanellus*).

В період нашого обстеження (середина травня 1997) на цьому озері було відмічено спробу гніздування звичайного мартина, результати якого нам прослідкувати не вдалось. До цих пір на території Закарпаття ніхто звичайних мартинів на гніздуванні не знаходив, хоча на протязі всього літа вони тут звичайні.

Ми могли б продовжити характеристику і інших обстежених озер (оз. Моштоу, поблизу с.Батрадь; оз.Стара Тиса поблизу с.Шоломоново; оз.Керепец біля с.М.Добронь і т.д.). В цілому ми прийшли б до одного висновку: недивлячись на відносну близькість розташування цих озер по відношенню одне до одного, однаковий генезис, гніздова фауна гідрофільних птахів кожного з них відрізняється своїми особливостями. Так, сірощокий норець відмічений тільки на оз. Чопському; чорношій норець - тільки на Моротві; білоока чернь - тільки на Циганських озерах; малий норець - на Єсенській Чоронді і т.д. Необхідно додати, що озеро Стара Тиса, про яке ми вже згадували, виявилось єдиним місцем, де нами в гніздовий період відмічався бугай (*Botaurus stellaris*). Подібне можна навести і про озеро штучного походження поблизу с.Ратовці, де була відмічена (і ніде більше) широконоса (*Anas clypeata*). Таким чином необхідно вказати, що для збереження біорізноманіття гідрофільних птахів на Закарпатській рівнині недостатньо взяти під охорону одне із озер, ця охорона має бути комплексною. Важливо також підкреслити що чисельність гніздюючих птахів на кожному з окремих озер невисока, але і в такому разі вони заслуговують дуже уважного ставлення до себе. Хоча чисельність гніздюючих водолюбивих птахів в Закарпатті загалом невисока, необхідно розуміти, що наявне видове різноманіття залишається тим якісним резервом, який, при правильному, раціональному природовикористанні, можна збільшити і кількісно.

Ми вже подали в Закарпатське обласне управління екобезпеки пропозиції по частковому обмеженню природокористування на акваторії найбільш вивченого оз.Чопське. При цьому представлені обмеження в післягніздовий період не торкаються інтересів мисливців та рибалок, і ми надіємось на те, що ці заходи будуть не тільки впроваджені в дію, але і виконуватимуться на місці.

Тепер зупинимось на тих тимчасово заливних пасовищах та луках в долині р.Латориці, які служать місцем концентрації гідрофільних птахів підчас міграцій. У попередніх роботах (Луговой, Потіш, 1996; Потіш, 1996, 1997) ми вказували, що тимчасові заливні території служать місцем концентрації багатьох водолюбних птахів у ранньовесняний період, перед їх відльотом на північ. Згадувалось також, що у літньо-осінній сезон Закарпатська рівнина повністю обсідає і неприваблива для гідрофільних птахів. Однак дождливе літо 1998 року внесло у наші уявлення серйозні корективи. Ділянки пасовищ і так званих "рисових полів" (у минулому були спроби вирощувати рис поблизу с.Тисянка, Малі Геєвці) виявилися у липні - вересні затопленими, місцями заболоченими.

Вода стояла навіть на зернових полях. Все це різко змінило картину літньо-осіннього складу птахів регіону.

По-перше - помітно зросла чисельність рідкісного на промеліорованих землях деркача (*Crex crex*), "скрипи" якого ми часто відмічали ще до початку літньо-осінніх міграцій в урочищах "Карна", "Сирень", "Дорвош", "Роук Домб" і т.д. Тобто 1998 рік видався сприятливим для гніздування цього птаха.

По-друге - дуже незвичайними були ці угіддя в період літньо-осінніх міграцій. Для ілюстрації назвем деякі види куликів, які тут регулярно зустрічались пізнім літом і восени: чайка (*Vanellus vanellus*) - зустрічалася часто зграйками; великий кроншнеп (*Numenius arquatus*) з кінця серпня і до жовтня попадалися зграї від 5 до 17 особин; великий веретеник (*Limosa limosa*) - ці птахи в серпні регулярно жилилися поодинокі на пасовищах; великий улт (*Tringa nebularia*) - відмічався поодинокі з середини серпня до середини вересня; бекас (*Gallinago gallinago*) зустрічався масово у вересні і далі до кінця жовтня, але в останній місяць чисельність його помітно впала; гаршнеп (*Lymnocyrtes minimus*) - відмічався в кінці серпня, але значно рідше бекаса і т.д.

Таким чином в дуже вологому 1998 році літньо-осіння фауна куликів Чопського кута була навіть дещо схожа з весняною, що у нормі нетипично.

Безумовно в інших місцях Панонської низовини є угіддя непорівняно більш цінні для збереження біорізноманіття гідрофільних птахів (наприклад озера Гортобада в Угорщині і т.д.) але, виходячи із внутрішньодержавних завдань, ми зобов'язані зберегти і ті умови існування водолюбних птахів, які є в наявності в Закарпатті та зробити все можливе для того, щоб наші водойми стали для птахів більш привабливими і безпечними.

SUMMARY

O.LUGOVOJ, L.POTISH

WATERFOWLS OF CHOP PART OF THE PANNONIAN LOWLAND

The article includes data about waterfowls in the south part of Transcarpathian region which is located in Ukraine. Observations were held during the period of 1994-1998. The were collected materials about nesting period, migrations on the old branchies of Tisa and Latorica rivers and on the large number of lakes which are located here. Article includes proposels for protection of waterfowls fauna in this part of Pannonian lowland.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабар А. Птицы Подкарпатской Руси (Avifauna Carpathorossica). Перевод с чешского и русинского с предисловием Лугового А.Е. // Беркут, т.6., в.1-2, 1997, с.90-102.
2. Луговой А.Е., Талпош В.С. Птицы урочища Черный Мочар (Закарпатская область) // Орнитология, Изд-во МГУ 1968 т.8 с.238-242
3. Луговой А.Е., Мателешко Ю.И. Новые изменения в фауне птиц урочища Черный Мочар (Закарпатская область) // Праці Українського орнітологічного товариства, т.1, Київ, 1996, с.30-35.
4. Луговой А.Е., Потіш Л.А. Миграции гусей рода Anser в регионе Восточных Карпат // Беркут, т.5., в.1., 1996, с.71-78.
5. Луговой О.Є., Потіш Л.А. Про стан та вивчення гідрофільних птахів Закарпаття // Наук.вісник Ужгородського ун-ту, сер.біологія, №4, Ужгород, 1997, с.153-155.

6. Потіш Л.А. Збереження різноманітності гідрофільних птахів Закарпаття // Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат, Рахів, 1997, с.164-165.
7. Потіш Л.А. Про необхідність створення охоронної території в нижній течії р.Латориця // Матеріали конференції 7-9 квітня 1995р., м. Ніжин. - Київ, 1996. - 144-145.
8. Потіш Л.А. Чубата чернь - новий гніздовий вид фауни Закарпаття // Беркут. - Чернівці, 1996а - 5, 2. - 129.
9. Таллош В.С. Изменения в орнитофауне Закарпатской низменности в XX столетии // Орнитология в СССР, книга вторая, 1969, с.637-640.
10. Lehoczky Tivadar. Beregvarmegye Monographiaja. T.1, Ungvarett, 1881, 463 s.

УДК 639.127(477.87)

Л.А.ПОТІШ

ЗНАЧЕННЯ ГІДРОФІЛЬНИХ ПТАХІВ ЗАКАРПАТТЯ ЯК ОБ'ЄКТІВ ПОЛЮВАННЯ, ТА ЇХ ОХОРОНА

Не дивлячись на те, що на території Закарпатської області гідрофільні птахи відчувають нестачу у придатних для гніздування угіддях, чисельність окремих видів дозволяє використовувати їх як об'єкти полювання. Полювання на гідрофільні види практикується в Ужгородському, Мукачівському, Берегівському, Хустському та в невеликій мірі Іршавському районах. На території вказаних районів розташовані найбільші водойми області більша частина з яких експлуатується людиною (Закарпатський рибокомбінат, стариці р.Тиса, р.Латориця).

Полювання на пернату дичину розпочинається з полювання на качку. Строки полювання на Закарпатті дещо відрізняються від інших регіонів України. Початок зміщений на 10-14 днів пізніше. В деякій мірі такі заходи оправдані, так як наявні умови гніздування гідрофільних птахів, не здатні задовольнити всіх потреб мисливців області.

Для збору інформації по добуванню гідрофільних птахів нами було проведено анкетування серед мисливців Українського Товариства Мисливців та рибалок. З цією метою було розроблено анкету яка включала в себе як питання, що стосуються видової належності виду, так і питання строків полювання. Для більш детального аналізу стану вилучення гідрофільних птахів мисливцями області протягом 1995-1997 років було прийнято участь у полюваннях на водоплавних та водно-болотних птахів на території Ужгородського Мукачівського та Виноградівського районів.

Зібраний нами матеріал по чисельності мисливців та впливу полювання на стан гідрофільних птахів на території Закарпаття свідчить про те, що гідрофільні птахи займають незначне місце у загальному обсязі добутих мисливських тварин.

Проведене анкетування дало змогу виявити певні закономірності як у перебуванні мисливських гідрофільних птахів, так і в кількості вилучених особин, що графічно зображено на рис.